

Tájszemlélet és az etnikai kép tükröződése a XVI. századi személynevekben

Hála az utóbbi évtizedekben javuló forráskiadási lehetőségeknek, ha bővében nem is, de jelentős mennyiségben került nyilvánosságra személynévanyag a XVI. századból, különösen ennek második feléből, amely már alapul szolgálhat több irányú vizsgálathoz is. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a személynévanyag milyen sokoldalúan értékes forrás, amelynek kiaknázása szinte még csak a kezdetnél tart, de nagy jövő előtt áll, különösen akkor, ha a forráskiadványok még nagyobb bősége állna rendelkezésre, akár a jelenlegi, akár a múltbeli anyagra gondolunk, kiküszöbölve bizonyos térbeli, időbeli vagy műfaji egyenetlenségeket.

Ha nem is szükséges a személynévi anyag vizsgálatának jelentőségét bizonyítanunk, azért két példát a sokoldalú hasznosíthatóságot tekintve szeretnék megemlíteni. Egyik a hódoltság előtti nagykőrösi, kecskeméti családnévanyag, amelyből kielemezhető, hogy itt a színesfém-feldolgozás viszonylag jelentős lehetett, tehát nem szabad a XV—XVII. századi mezővárosokat kizárólag agrártömörüléseknek tekinteni, hiszen jelen van a finom kézműipar, ami feltételez egy aránylag szélesebb, jómódú polgár—kereskedő—iparos réteget is. A XVIII. századtól ez a kép megváltozik, akkor már a kovácsok, kocsigyártók, bognárok stb. hangsúlyra nő meg, jelezve e városok agrárirányú fejlődését, ami nyilvánvalóan távlatilag visszaesés, és országosan nem szerencsés alakulás.

A másik példa a készülő Magyar Néprajzi Atlasz anyagának tanulsága. Itt feldolgozásra került mintegy 300 kutatópontról az 1900—1910 közötti időszak újszülötteinek teljes keresztnévanyaga, vallásfelekezetek szerinti felbontásban. Tanulságosak a táji eltérések is, de ennél sokkal fontosabb a tudati, s benne az ízlésbeli változás tükröződése, amely bizonyos társadalmi és kulturális mobilitás kifejeződése, kvantitatív bizonyítási lehetőséggel. E keresztnévanyag alapján viszonylag jól megragadható egyes falvak konzervatív társadalmi magatartása, vagy a közösségi élet fellazulása, egyes társadalmi rétegek világszemléleti elkülönülése.

A két utalásszerű példa után nézzük meg konkrétan, hogy a XVI. századi családnevekből milyen tanulság szűrhető le tájismereti és etnikai vonatkozásban.

A falvak, városok nevéből képzett családnevek ebből a szempontból sokatmondóak. Lényegében ugyanilyennek tekinthetjük a megyenevekből képzett családneveket is, ami legfeljebb annyit tanúsít, hogy a megyei hovatartozottság igen jellegzetes volt, s e szervezet elevenen működött. Ezekkel kapcsolatban sem lenne érdektelen egy statisztikai jellegű vizsgálat, hogy milyen arányban fordulnak elő a *Somogyi*, *Bihari*, *Szalai* stb. nevek (melyek gyakoriak) szemben más megyenevekből képzett családnevekkel, melyek jóval ritkábban fordulnak elő, mint pl. a *Szabolcsi*, *Gömöri*, *Soproni* stb. Ebből a vizsgálatból nyilván leszűrhető lenne valamiféle tanulság a középkori Magyarország belső migrációjáról, amelyről szinte semmit sem tudunk, s azt a keveset is még na-

gyobb áttételekkel következtették ki. Sajnos ilyen statisztikai vizsgálatot én nem végeztem.

Figyelmem elsősorban a tájnevekből képzett családnévekre irányult, annak megállapítására törekedve, hogy milyen tájfogalmak voltak ismeretesek ebben a korszakban. Meglepően kevés fordul elő, s ezekből is nagyobb egységek, tehát a kevéssé jellegzetesek dominálnak. Az *Alföldi*, *Erdélyi* családnév gyakori, különféle alakváltozatokkal, s hasonlóan elterjedtnek lehet venni az Alföldön a *Felföldi* nevet. Kisebb tájra utal ugyancsak a gyakori *Sárközi* név, de ebből jelenleg kettőt is nyilvántartunk, Tolnában és Szatmárban, s nincs kizárva, hogy még több is lehetett. A hegységnevek mint családnévképzők nem túl gyakoriak. Előfordul a *Bakonyi*, s valószínűleg itt említhető a *Karancsi* és a *Zobor* családnév. Nem egyértelmű az *Ormáni*, de biztosan tájnévi eredetű a *Rábaközi* és *Muraközi* családnév. Elgondolkodtató viszont a *Kolon* családnév, amely Zala megye régi nevére utalhat, amelyet azonban a XIII. század óta nem használnak. Szokatlan képzésű családnév, s más megyével kapcsolatban nem akadtunk hasonlóra, a *Bácsmegyei* családnév, mert más esetekben a *megye* nem kapcsolódik a névhez. Ez talán arra utal, hogy 1560-ra Bács megye már nagyon elpusztulhatott, s több községnevét elhomályosult a tudatban.

Változatosabb az etnikai vonatkozású családnévanyag, de igazában kevés meglepetést tartogat. Leggyakoribb kétségtelenül a *Tóth*, *Tod* családnév, főleg a Dunántúlon. Nem meglepő, hogy aránylag elég gyakori a *Kun*, *Székely*, *Tatár*, s Heves megyében a *Cse* családnév. Közepes gyakoriságúnak lehet tartani a *Besenyő*, *Olasz*, *Oláh* előfordulását. Ritkán, de nem egy alkalommal feltűnik a *Bulgár*, *Polák*, *Szerecsön*, *Zsidó*, *Német*, *Horvát*, *Cigány*, *Rácz*, *Türk* etnikumra utaló családnév. Nem említettük még az egyetlen igazán meglepőnek mondható népnevet, a *Jász* családnév rendkívül gyakorinak mondható előfordulását a Duna—Tisza köze területén, Heves és Nógrád megyét is beleértve. Anélkül, hogy azonosítani kívánnánk a családnévet az etnikummal, annyit azért ez a viszonylagos gyakoriság megenged feltételezni, hogy a jász nyelv mint az etnikum legjellegzetesebb kifejeződése a XVI. században még élő nyelv lehetett.

A családnévek többsége természetesen más jellegű, de a közvetlenül etnikumra utaló nevek változatossága a XV—XVI. századi migráció tanúbizonysága, s behatőbb vizsgálattal még nyilván határozottabb következtetést is lehetővé tennének, én inkább csak figyelmet akartam felhívni a kérdésre.

BARABÁS JENŐ